

ДУХОВНО-ЛИЦАРСЬКІ ОРДЕНИ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

У статті дається визначення терміну «духовно-лицарські ордени». Аналізуються причини виникнення орденів. У статті розглянуто три духовно-лицарські ордени: орден Тамплієрів, орден госпітальєрів і Тевтонський орден. Аналізуються символи, які були притаманні кожному з орденів. У статті порівнюються статuti кожного ордену. Розглянуто досягнення, які здобули представники кожного з орденів. Висвітлені обітницї, які приймали лицарі при вступі до ордену.

Ключові слова: духовно-лицарські ордени; орден Тамплієрів; орден госпітальєрів; Тевтонський орден.

Духовно-лицарські ордени – військово-чернечі організації західноєвропейських лицарів, що виникли в XII ст. в епоху хрестових походів з метою захисту паломників і хворих при християнських святинях у Палестині. Пізніше зосередилися на веденні «святої війни» за Гроб Господній, боротьбі з «невірними» в Іспанії та Прибалтиці, придушенні еретичних рухів.

У Європі з 1100 р. по 1300 р. виникло 12 лицарських духовних орденів. Найбільш життєстійкими, здатними протистояти будь-чому були орден Тамплієрів, орден госпітальєрів і Тевтонський орден.

По-перше, розглянемо Орден тамплієрів. Офіційна назва ордену була така: «Тасмне лицарство Христове і Храму Соломона». Ця військово-чернеча організація відома у нас під декількома назвами: Орден бідних лицарів Ісуса із Храму Соломона; Орден бідних братів Іерусалимського Храму; Орден Тамплієрів.

1118–1119 рр. вважаються датою заснування цього ордену. Він був створений дев'ятьма французькими лицарями, яких об'єднав Хуго де Пейнсон із Шампані. Протягом дев'яти років ніхто не чув про існування ордену. У 1127 році дев'ять лицарів повертаються до Франції, щоб заявити про життєздатність свого ордену. І вже в 1128 р. орден офіційно визнається церковним Собором у Труа (Шампань).

Орден мав свій символ. Ним був білий плащ із червоним восьмикутним хрестом. Печаткою ордену стало зображення двох лицарів, які сидять на одному коні. Це вказувало на бідність і братерське єднання.

Вступаючи в Орден, лицарі одночасно ставали ченцями, тобто приймали чернечі обітницї слухняності (покірності), бідності й безшлюбності. Устав тамплієрів, як затверджується, був розроблений самим св. Бернардом і затверджений на церковному Соборі у французькому місті Труа Римським папою Євгенієм III в 1128 році. Основою Уставу тамплієрів послужив устав чернечого Ордену цистеріанців (не військово-чернечого, а просто католицького-чернечого), самого строгого й твердого уставу. Члени Ордену тамплієрів

ділилися на три стани: лицарі; священники; сержанти (служителі, пажі, зброєносці, прислуга, солдати, охоронці й т. п.).

Дотриманням суворої дисципліни й беззаперечної слухняності тамплієрам удалося домогтися організованості. У результаті вони заволоділи величезними багатствами. Тамплієри стали власниками корабельних і портів, не кажучи про численні землі. До того ж у них був свій могутній флот. Доходило до того, що вони могли позичати величезні суми грошей монархам, які втратили своє становище, у результаті чого мали можливість впливати на державні справи. З історичних джерел відомо, що саме тамплієрами були введені бухгалтерські документи й банківські чеки [6, с. 41–43].

Лицарі Храму не цуралися науки, усіляко заохочували її розвиток. До того ж намагалися всі нові технічні винаходи тримати в себе. Відомо, що, наприклад, компас, уперше використали саме тамплієри.

Лицарі-тамплієри були вправними хірургами. Часті їм доводилося лікувати поранених, що, зрештою, входило до обов'язків членів ордену.

Тамплієри славилися своєю хоробрістю й досвідченістю у військовій справі. Тому в XI ст. їм була подарована фортеця Газа у Святій землі. Хоча однією з обітниць лицарів була обітниця послуху, що припускало й простоту в стосунках, однак тамплієри славилися своєю зарозумілістю. Саме вона й стала однією з причин поразки християн у Палестині.

1191 рік став роком загибелі або розпаду ордену Тамплієрів, які не змогли втримати фортецю Сен-Жан-д'Акр під час Хрестового походу. Однак, частина його продовжувала існувати.

У Німеччині король Генріх обмежився тим, що оголосив орден розпущеним, однак ще й в 1318 році госпітальєри скаржилися Папі, що хоча орден і розпущений, але тамплієри продовжують володіти своїм майном і проживати в замках.

В Італії наказ Папи Римського про арешт тамплієрів був виконаний швидко й неухильно. Однак, орде-

ну був нанесений нищівний удар і фактично 13 жовтня 1307 року орден тамплієрів припинив своє існування. У всякому разі, як організована сила, як дієздатна організація. Хоча маршал ордену, драпієр і скарбник були арештовані на Кіпрі тільки 27 травня 1308 року, але судові процеси проти тамплієрів уже йшли щосили й ці останні вищі сановники ордену просто очікували своєї долі.

Юридично орден Тамплієрів припинив своє існування на підставі булл Папи Римського Клементя V від 22 березня 1312 року, 2 травня 1312 року і 6 травня 1312 року. З погляду сучасного права це законні розпорядження, тому що й створений орден був також буллою Папи Римського.

Останній Великий Магістр ордену тамплієрів Жак де Молі був визнаний винним у пред'явлених йому обвинуваченнях, присуджений до смерті й спалений на багатті в 1314 році у Парижі [1, с. 475–481].

Наступним відомим орденем є Орден госпітальєрів. 1070 р. став роком заснування у м. Палестині купцем Мауро з Амальфі госпітально для прочан до святих місць. Для охорони залучалися лицарі, які верхи могли відігнати розбійників. З кожним роком госпіталь розростався, перетворившись через якийсь час на братство з догляду за хворими й пораненими. Воно почало набувати значення в найвищих колах, його позиції стали міцними й непохитними. У 1113 р. братство офіційно визнається Папою Римським, перетворюючись на духовно-лицарський орден. Братство почало називатися «Орден вершників госпітально святого Іоанна Єрусалимського».

Як і в тамплієрів, у госпітальєрів були три обітниць: послуху, бідності й безшлюбності. За свій символ лицарі взяли білий восьмикутний хрест, розташований на лівому плечі чорної мантиї. Щоб засвідчити обітницю послуху, у мантиї були зроблені дуже вузькі рукави, що показували, наскільки мало свободи в ченця. Через певний проміжок часу лицарі змінили колір свого одягу. Відтепер вони почали носити червоне вбрання з хрестом, який був розташований на грудях.

Орден розпадався на три категорії: тут були просто лицарі, капелани та службова братія. Главою ордену був проголошений Раймонд де Пюї, призначений Великим магістром. Щоб прийняти важливі рішення, лицарі збирали генеральний капітул. З метою продемонструвати, що госпітальєри не прагнуть багатства й згодні його позбутися, члени капітулу повинні були віддавати Великому магістрові гаманець із вісьма динарами [2, с. 92–98].

Протягом тривалого часу догляд за пораненими й хворими був одним з основних завдань ордену. Головний госпіталь, розташований у Палестині, уміщав близько 2 тисяч ліжок. Іоанніти безкоштовно допомагали біднякам, намагалися нагодувати їх, чим могли. Підкидьки й немовлята також не були обійдені увагою госпітальєрів. Що цікаво, умови для всіх, хто знаходився в госпіталях або притулках, були однакові, незалежно від наявності або відсутності грошей.

Проте незабаром пріоритети змінюються. Із середини XII ст. лицарі зобов'язані захищати прочан і воювати з невірними. Орден уже не бідний: йому

належать землі в Південній Франції й Палестині. З кожним роком вплив іоаннітів зростає й стає практично рівним впливу тамплієрів.

Кінець XII ст. не був щасливим для лицарів. Християни були вибиті з Палестини, й іоаннітам довелося переселитися на острів Кіпр. Незабаром вони втрачають практично всі землі в Європі. Тоді вони вирішують знову спробувати своє щастя й пристають до європейських берегів. Карл V, імператор Священної Римської імперії, дарує лицарям Мальтійський архіпелаг. З того часу іоанніти почали називатися мальтійськими лицарями.

Для вступу до ордену госпітальєрів 1262 р. треба було довести, що ти належиш до дворянського стану. Але з часом вимоги прийому до ордену змінилися. З'явилося дві категорії бажаючих вступити до ордену. Одна з них припускала вступ за покликанням, а інша – за правом народження. Люди, які вступали до ордену за покликанням, повинні були тільки довести, що їхні предки не були ремісниками або рабами. До ордену мали право вступити й монархи, які зуміли переконати всіх у своїй прихильності до християнства. Як не дивно, але Мальтійський орден відкривав свої двері також для жінок.

У лицарів Мальтійського ордену були свої обов'язки, якими не можна було нехтувати. Вони повинні були знаходитися постійно в казармах і покидати їх тільки з дозволу Великого магістра. У казармі лицарів, або конвенті, вони зобов'язані були провести не менше 5 років. Конвенти знаходилися на острові Мальта – їхній основній резиденції. Також до обов'язків мальтійців входило плавання на кораблях ордену протягом 2,5 років, що мало назву «караван».

Минали віки, змінювалися відносини лицарів Мальтійського ордену із зовнішнім світом. Середина XIX ст. принесла свої нововведення. Мальтійський орден із військового став духовно-благодійним закладом. Він існує й донині, продовжуючи виконувати цю функцію, його резиденція розташована на Мальті й у Римі [5, с. 19–22].

Третім впливовим орденем вважався Тевтонський орден (Орден дому св. Марії в Єрусалимі). Це був католицький військово-чернечий орден, заснований німецькими хрестоносцями наприкінці XII ст. на базі шпиталю («Дім святої Марії») для германських хрестоносців. Інакше його також називають Пруським або Німецьким орденем.

Орден здійснював політику папської експансії в Прибалтиці і північно-західних руських князівствах. На захоплених орденем територіях проводилося насильницьке окатоличування населення.

Орден був заснований у 1128 р. в Єрусалимі невеликою групою багатих німців з метою надавання матеріальної допомоги хворим і бідним прочанам германського походження. Невелика група швидко перетворилася у товариство, члени якого стали називатися братами святої Марії Тевтонської.

Близько 1189 року син Фрідріха Барбаросси надав новому ордену військовий характер, дав йому устав тамплієрів і форму одягу – білий плащ із чорним хрестом. В 1191 р. папа Климент III затвердив устав ордену і його назву – Тевтонський орден.

Першим начальником ордена був Генріх Вольд-ботт. Перетворившись на військову установу, Тевтонський орден зберіг і свій первісний характер релігійно-благочинної установи з багатьма правилами монастирського життя. Поповнювався він, головним чином, членами германських аристократичних родин.

Орден складався з п'яти класів: братів-лицарів (представників лицарського стану); братів-священиків (вони проводили церковну службу й займалися науковою діяльністю); інших братів (простих воїнів і ченців); напівбратів (мирян, задіяних на різних господарських роботах); фаміліарів (багатих мирян, які підкорялися ордену й надавали йому матеріальну підтримку, а також у разі своєї смерті заповідали йому весь свій статок). Пізніше, у XIV ст., додалися сестри й напівсестри. Їх набирали до ордену з нижчих станів, щоб вони виконували обов'язки служниць, а також доглядали за хворими й пораненими.

У 1196 р. на Святій Землі, у містах Аскалоні, Газі, Рамі, Яффі й Замсі, тевтонські лицарі заснували комтурства (комтурство – найменша адміністративна одиниця лицарського ордену). Це стало початком розширення володінь Тевтонського ордену. Основна сфера його діяльності поширювалася більше на Європу, ніж на Схід. Це пояснюється тим, що всі гарні території Сходу були вже зайняті лицарськими орденами, утвореними раніше (госпітальєрами й тамплієрами). До 1300 р. Тевтонський орден нараховував близько трьохсот комтурств, переважно в Європі. Ордену жертвували великі грошові суми, земельні володіння, монастирі, маєтки тощо. У тевтонців з'явилися впливові покровителі [6, с. 39–41].

Починаючи з 1210 р. Тевтонський орден швидко набирає силу й стає однією з найвпливовіших і наймогутніших організацій (поряд з госпітальєрами й тамплієрами). Такий успіх був наслідком умілого й грамотного керування орденом. Але все могло бути інакше, якби магістром не став Герман фон Зальц (1209–1239).

Магістрові Тевтонського ордену Герману фон Зальцу імператор дав титул князя Священної Римської імперії і дозволив прикрасити імперським орлом герби й корогви Тевтонського ордену. У свою чергу, Папа Римський також проголосив Магістра князем і вручив Герману фон Зальцу дорогоцінний перстень. Цей перстень відтоді передавався від Магістра до Магістра. Завдяки старанням Германа фон Зальца Тевтонський орден стає великим земельним феодалом. Тевтонці засновують храми на землях Баварії, Угорщини, Бельгії й Голландії.

У війську Тевтонського ордену панувала сувора дисципліна, чого бракувало багатьом арміям Європи. Також орден мав розгалужену систему розвідки, що давало велику перевагу при веденні бойових дій.

У 1234 р. тевтонці формально визнали свої володіння папським леном, але почувалися повноправними господарями, оскільки слабка папська влада не могла справити на них істотного впливу. Великий Магістр Тевтонського ордену Герман фон Зальц, щоб залучити на завойовані землі Пруссії німецьких колоністів, оголосив, що новозаснованим містам і їхнім жителям надаються різні пільги й привілеї.

У 1237 р. Тевтонський орден приєднав до себе Орден мечоносців, що зазнав перед цим поразки від русичів, литовців і земгалів. Орден мечоносців був перейменований у Лівонський орден. У 1240 р. тевтонські лицарі розпочали похід на Русь. Вони захопили Копор'я, Ізборськ, Псков і грабували землі Новгороду. Новгородський князь Олександр Невський на чолі руських військ виступив проти Тевтонського ордену й до 1242 р. звільнив усі руські землі від німецьких лицарів. 1243 р. тевтонські лицарі остаточно відмовилися від своїх завоювань на руській землі й уклали мирний договір з Новгородом.

До 1252 р. орден за допомогою європейських лицарів завоював Помор'я, а в 1254 р. – Самбію. У 1255 р. тевтонці заснували портове місто-фортецю Кенігсберг. У 1260 р. відбулося широкомасштабне повстання пруссів. Повстанці спалювали костюли, убивали священників. Їм удалося захопити невеликі тевтонські замки, а всі великі тримати в облозі. І тільки 1274 р. Тевтонському ордену завдяки безперервному потокові підкріплення з Німеччини вдалося придушити повстання у Пруссії. Загалом ордену знадобилося 53 роки для цілковитого підкорення пруських земель. Остання провінція була завойована в 1283 р.

Одночасно із захопленням земель Тевтонський орден, користуючись безгрішшям дрібних земельних феодалів, скуповував всі землі до Одера.

У результаті своєї діяльності Німецький орден у Пруссії перетворився на суверенну державу. Орденська держава отримала міжнародне визнання, мала сильну, дисципліновану й добре навчену армію і право карбувати свої монети (золоті та срібні монети ордену мали обіг у всіх країнах Європи). До 1291 р. резиденція Великого Магістра Тевтонського ордену знаходилася в місті-фортеці Акрі, а після його падіння й захоплення мусульманами її перенесли до Венеції. У 1309 р. резиденція Тевтонського ордену переїздить до Мальборга. Мальборг був столицею орденської держави. Резиденція Великого Магістра розташовувалася в Мальборзькому замку, що вважався неприступним [3, с. 376–380].

На початку XIV ст. орденська держава в Пруссії досягла високого для свого часу економічного розвитку й навіть стала одним з найбільших виробників зерна в Європі. Крім того, вона торгувала бурштином, медом, деревиною й хутром. Було засновано 93 міста й 1500 сіл. Населення орденської держави досягло 600 тисяч осіб. Незважаючи на воєнні дії, що не припинялися, вона досягла багату чого й у галузі науки та мистецтва. Орден відкривав у Пруссії парафіяльні й народні школи, по закінченні яких багатьох учнів посилали на навчання до великих середньовічних університетів.

Проте попри процвітання Тевтонський орден хотів розширити територію своєї держави за рахунок земель Польщі й Великого князівства Литовського. У 1343 р., через воєнні дії проти Польщі, король Казимир був змушений підписати з тевтонцями мирний договір. Зрештою Польща відмовилася від прав на Помор'я, Михайлівську й Хельмінську землі.

У період з 1340 до 1410 р. тевтонські лицарі здійснили близько ста великомасштабних походів на землі

Великого князівства Литовського. Грабіжницьких нападів німецьких лицарів зазнали міста Брест, Вільно, Гродно, Новогрудок, Ліда. У другій половині XIV ст. відбулося значне посилення Польщі, особливо після об'єднання її з Литвою під владою династії Ягеллонів. У цей час Тевтонський орден планував чергове вторгнення на землі князівства Литовського, але польська сторона висловила своє несхвалення і зауважила, що якщо орден здійснить свої плани, то польське військо піде війною на тевтонські землі. У відповідь на цю заяву 6 серпня 1409 р. орден оголосив Польщі війну. Так почалася Велика війна, що тривала до 1411 р.

У 1411 р. між орденем, Польщею, Великим князівством Литовським і Мазовією був укладений мирний договір. Але не завжди орден захоплював нові землі силою. Наприклад, у Польщі багато міст добровільно перейшли під його владу. Їх приваблювали ясність і реальність тевтонських законів, а також Магдебурзьке право й податкові пільги. Польські королі, у свою чергу, йшли війною на міста, що пристали до ордену. Городяни, таким чином, перебували між двох вогнів і присягали на вірність то одним, то іншим. Так, після Грюнвальдської битви майже всі орденські міста зда-

лися полякам без бою. Але потім так само повернулися під владу Тевтонського ордену.

У 1454 р. орден знову розпочав війну з Польщею. Ця війна закінчилася перемогою поляків, а Тевтонський орден, що програв, був змушений визнати себе васалом Польщі.

У 1525 р. Великий Магістр ордену Альбрехт фон Ансбах, з роду Гогенцоллернів, прийняв лютеранство й здійснив секуляризацію Східної Пруссії, що стала відтепер спадковим герцогством, тобто зробив володіння католицького ордену світською власністю, а сам із гросмейстера Тевтонського ордену перетворився на герцога Пруссії. Але орден не перестав існувати. У 1526 р. його очолив Вальтер фон Кронберг (1526–1543). У 1801 р. Франція приєднала землі ордену на захід від Рейну, а в 1809 р. Наполеон своїм декретом закрити орден і віддав його землі на правому березі Рейна германським союзникам. Тевтонський орден був відновлений в Австрії в 1834 р., у якості католицької дворянської спілки. Після 1918 р. існує лише священницька галузь ордену (перетворена Папою Пієм XI на духовний орден) з резиденцією у Відні. Орден продовжує існувати також у рамках протестантизму в Утрехті [4, с. 125–128].

ЛІТЕРАТУРА

1. Егер О. Всемирная история в 4-х томах. – Т. 2. Средние века / О. Егер. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 696 с.
2. Заборов М. А. Иоанниты / М. А. Заборов // Вопросы истории. – 1984. – № 9. – С. 92–102.
3. История Европы. – Т. 2. Средневековая Европа. – М. : Наука, 1992. – 808 с.
4. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства / Ф. Кардини. – М. : Прогресс, 1987. – 384 с.
5. Кочан Н. Мальтійський орден / Н. Кочан // Людина і світ. – 1996. – № 7. – С. 19–22.
6. Логинова Р. Хрестові походи та духовно-лицарські ордени / Р. Логинова // Людина і світ. – 1996. – № 8. – С. 39–43.

Г. В. Высоцкая

ДУХОВНО-РЫЦАРСКИЕ ОРДЕНА В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

В статье даётся определение термину «духовно-рыцарские ордена». Анализируются причины возникновения орденов. В статье рассмотрены три духовно-рыцарских ордена: орден Тамплиеров, орден госпитальеров и Тевтонский орден. Анализируются символы, которые были присущи каждому из орденов. В статье сравниваются статуты каждого ордена. Рассмотрены достижения представителей каждого из орденов. Раскрыты обеты, которые принимали рыцари при вступлении в орден.

Ключевые слова: *духовно-рыцарские ордена; орден Тамплиеров; орден госпитальеров; Тевтонский орден.*

H. Vysotska

SACRED-KNIGHTLY ORDERS IN MEDIEVAL EUROPE

Sacred-knightly orders are military-monastic organizations of knights that were created in the period of Crusades in XII–XIII centuries. The main purposes were: wars against unfaithful and spreading of Catholicism. Soon orders could become secular. All of them had strict regulations. Structure of sacred-knightly orders was hierarchical.

Each order was headed by Great Master. He was elected for life and approved by Pontifex. Principals of provinces (priors), marshals and commanders submitted to Great Master. All of them were representatives of General chapter which was convened periodically and had legislature. Order of knights-monks had hierarchical structure. Brothers-knights were primary. Squires and chaplains were next to them. Each order was headed by Great Master who was elected for life. Authority of Great Master was large. Council of other higher officials was near Masters. Periodically meetings of general chapters of brothers-knights were gathered. Orders could be divided among territories where monasteries were situated. Orders were submitted to Pontifex.

After entering into order knights became monks. They took vows of humility, poorness and celibacy. 12 sacred-knightly orders appeared in Europe from 1100 to 1300 years. The most resistant orders were Knights Templas, Order of Hospitallers and Teutonic Order.

Each order had its symbol that was disposed on clothes. White cloak with red octagonal cross was a symbol of Knights Templas. Order of Hospitallers took as a symbol white octagonal cross that was disposed on the left shoulder of black mantle. White cloak with black cross was a symbol of Teutonic Order.

Two of these orders exist nowadays. They are Order of Hospitallers and Teutonic Order.

Key words: *Sacred-knightly orders; Knights Templas; Order of Hospitallers; Teutonic Order.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, проф.*
Боряк Г. В., д-р іст. наук, проф.